

ANA OLOS

Sanda Golopenția: *Learn to sing, my mother said. Songs of the women of Breb/ Hori de femeii din Breb.* Ediția a doua în 2022

Prestigioasa editură bucureșteană „Spandugino”, Director: Lavinia Spandonide, a publicat recent, a doua ediție bilingvă a *Horilor de femeii din Breb* de Sanda Golopenția. Cartea vine în continuarea unei serii de autor de excepție, cu volume din diferite domenii de cercetare ale Profesoarei, acum „Emerita”, de la Universitatea Brown, Providence, S.U.A., în plus, *In honorem Sanda Golopenția*¹, un omagiu adus de colegii de breaslă sau foștii studenți realizărilor sale de-a lungul unei impresionante cariere.

Culegerea horilor femeilor din Breb este rodul unei munci de teren de zece ani în Breb, ca membru al echipei interdisciplinare conduse de Profesorul Mihai Pop. Ideea traducerii lor, după emigrarea sa în 1980 și stabilirea sa în Providence, provenea, fără îndoială, și din sentimentul dorului de țara natală. Dar finalizarea traducerilor va fi rezultatul unei colaborări cu o doctorandă a sa de la Brown University, Peg Hausman².

Prima ediție a cărții, în 2004, a fost cap de serie în colecția de folclor a abia înființatei edituri „Ethnologica” a Centrului Județean de Conservare și Promovare a Culturii Tradiționale din Maramureș. Noua ediție vine cu precizările și mulțumirile de rigoare celor care au contribuit ca această carte să vadă lumina tiparului: poetul inițiator, Nicolae Scheianu, Ștefan Mariș, directorul instituției, între timp dispărut dintre cei vii, și alții.

Universitatea de Nord din Baia Mare, drept recunoaștere a activității sale științifice deosebite, i-a conferit titlul de „Doctor honoris causa” în 2007, cu perspectiva unui curs la Facultatea de Litere, proiect care, din motive birocratice, nu s-a putut realiza.

Cum traducerea de folclor impune un standard greu de atins, ar fi fost extrem de greu de găsit un alt traducător al horilor la fel ca Sanda Golopenția, cu dragostea sa firească pentru limba, cultura și oamenii pământului natal și cunoașterea perfectă a limbii „țintă”. În plus, să posede atât instrumentele de lucru, cât și temeinicia necesară realizării. Pregătirea interdisciplinară (lingvistică, semiotică, pragmatică literară, antropologie etc.), reflectată în cărțile sale de specialitate – printre care *Desire Machines: Romanian Love Charms Database* (1998)³, *Limba descântecele românești* (2007), sau *Adusul pe sus. Studiu despre*

¹ Zoltan Rostaș – Theodora Eliza Văcărescu, *În honorem Sanda Golopenția*, Spandugino, 2020.

² Peg Hausman, acum Senior editor pentru Mitchel Group, colaborând la Agenția pentru dezvoltare Internațională a Statelor Unite.

³ Rezultând dintr-o bază de date – Romanian Charms – elaborată împreună cu Computer Science Faculty

descântatul de dragoste (2018) etc. – s-a îngemănat cu talentul ei remarcabil de scriitor și eseist, cu volume ca *Mitul pagubei* (1986), *Cartea plecării* (1995), *America, America* (1996), sau *Vămile grave* (1999) și altele.

În realizarea traducerii a pornit la drum pe deplin conștientă că poezia aparține limbilor naționale, fiind de aceea o valoare neconvertibilă, și cu atât mai mult folclorul, caracterizat printr-o redundanță de mijloace artistice. Să ne amintim de un aforism al lui Lucian Blaga în care se spune că „Dumnezeu vorbește în toate limbile, dar numai în dialectul cel mai arhaic al fiecăruia”. (*Elanul insulei*, p.80)

Scrisesem, în urma apariției volumului, articolul „Despre o traducere holografică”, apărut în revista *Nord Literar* în aprilie, 2005. Revăzând cartea acum și constatând că observațiile de atunci sunt încă valabile, îmi permit să reiau o parte dintre ele aidoma, altele în formulări diferite.

În procesul de „armare” a horilor din Breb, pentru a „nu pierde teren în confruntarea internațională”, Sanda Golopenția și-a asumat multiple funcții: de la aceea de culegător la aceea de comentator, traducător și editor. Titlul cărții, *Learn to sing my mother said*, este traducerea a două versuri emblematice din volum: „Zis-a mama cătă mine / Să mă-nvăț a hori bine”. Subtitlul „*Songs of the Women of Breb. Hori de femei din Breb*” pare că sugerează o inițiere în misterele feminine, o imersiune într-un nivel al culturii noastre ținând de o tradiție ancestrală. Titlurile horilor în cele două limbi din Cuprins prefigurează deja confruntarea din textele propriu-zise, transferul dintr-o limbă sintetică ce nu suferă compunerea într-una analitică, fără flexiune nominală și verbală, care a încorporat folclorul în limba literară încă de pe vremea lui Shakespeare. „Cuprinsul”, scrie autoarea, reflectă „gradul de diversitate și deschidere tematică definitorii pentru câteva dintre informatoare”, fiind o oglindă a structurii și implicit a logicii cu care au fost „împachetate” textele.

Introducerea amplă (în română pp.15-40) a Sandei Golopenția, diferind pe alocuri, explicabil, de originalul destinat receptorului în engleză (pp. 41-67), se cere citită cu cea mai mare atenție. Scopul ei este de a-l informa și chiar ghida pe cititor, fie el vorbitor nativ al limbii române sau anglofon, de vreme ce horile din carte sunt desprinse din contextul lor firesc. Căci ele „erau cântate la lucru, la clăci sau la sapă, strigate ritmic bătând din palme, fie la joc, fie în cursul nunților”, aparținând astfel unei culturi orale, chiar dacă uneori erau „folosite pentru a închea cu ajutorul lor scrisori de dragoste”. Decupate din acest context, transpuse în codul scris, linear, al Galaxiei lui Gutenberg, textele din carte, în ambele limbi, explică autoarea: „sunt menite (...) să întâlnească cititori solitari și distanțați, trăind în societăți puternic individualiste și prea puțin informați cu privire la felul în care se acționează sau se gândește într-un sat tradițional, departe în România.” (p. 31) Creionând sumar perioada în care horile au fost culese, autoarea prezintă satul Breb, un spațiu conservator în Maramureșul mai tradiționalist decât alte zone etnografice din țară, dar cu o populație care nu este închisă sau imobilă, sătenii plecând la muncă, mai recent chiar și peste hotare, însă revenind mereu pe plaiurile strămoșilor cu blazoane de cnezi, a căror memorie s-a perpetuat în ținuta lor mândră și în conștiința singularității lor. Ceea ce a văzut cercetătoarea ajunsă

în Breb în 1970, venită dintr-o lume menită să rezeze din rădăcină tot ceea ce au iubit predecesorii în satul maramureșean, trebuie să-i fi produs o adevărată revelație. Iată, ce spunea într-un interviu publicat în *Tribuna*, după mai bine de treizeci de ani: „Poate că Brebul e un loc al meu, receptat cu dor mai mare decât al altora, dar nu sunt singura, eram mulți cei care, în echipă cu Mihai Pop sau singuri, căutam și am găsit în Breb o lumină de care nu ne bucuram la București, unii, la Paris sau în America, alții.”

Revenind timp de zece ani, a reușit să adune numărul impresionant de peste o mie de cântece lirice de la aproximativ douăzeci de informatoare. Relația cu ele cimentându-se în așa măsură de-a lungul anilor încât s-a ajuns la o comunicare fără cuvinte. Ele erau capabile să-i ghicească până și gândurile și să-i răspundă la întrebări înainte ca ea să le fi pus. Portretele creionate în volum vorbesc de la sine despre aceste femei extraordinare și despre rolul lor în perpetuarea prin tradiție orală, dar și dincolo de ceea ce spun cuvintele din horile lor, a unei științe esoterice, tainice, ancestrale.

Este descrisă divizarea sistematică „a muncii literare” între femei și bărbați. Opțiunea de a culege horile femeilor se justifică prin faptul că ele se deosebesc de cântecele mai mult satirice ale bărbaților. Autoarea include și succinta „poveste” a unei hori, cu definirea ei ca specie concisă a genului liric, asemănătoare unui haiku. Datorită varietății lor, horile se pot ordona tematic în funcție de momentele tipice din viața unei femei: „anii de copilărie, învățămintele mamei, iubirea adolescentă, iubirea adultă cu bucuriile și durerile ei, încrederea și neîncrederea în iubit, viața grea a femeii măritate, maternitatea și suferința, reflecția asupra vieții trăite cu norocul sau nenorocul ei, acceptarea soartei și a morții care se apropie”. Horitoarele din Breb, la fel cu informatorii de sex masculin, se împart și ele în „creatoare” și „transmițătoare”. Cele din prima categorie manifestă „tendința de a explora limitele sistemului cultural și de a reflecta prezentul imediat în producțiile lor”, până la a-și crea adevărate repertorii. Dar creativitatea lor rămâne, totuși, parțială, în sensul că „nu se exersează la nivel muzical” și „nu rezultă într-un cântec cu totul nou, ci, mai degrabă, într-unul re-modelat”. În timp ce horitoarele din a doua categorie sunt înzestrate cu „capacitatea de a se cufunda în trecutul cultural”, unele cu o memorie cu adevărat „enciclopedică”, altele au o „orientare mai mult subiectivă”, transmiterea fiind totuși indirectă. De pildă, două dintre horitoare, Mărie Sâma Chirilesii și Ană Bud sunt exemple relativ clare de transmițători. Ele își păstrează cântecele în forme ce nu variază „sensibil”, observă autoarea. Dar ele „nu sunt *transmițătoare de tip enciclopedic*, ci reprezintă mai degrabă *transmițători* orientați subiectiv, simultan transmițători de texte și creatori de repertorii antologice omogene”. În schimb, Măria Funzălesii și Floare Ciuc „manifestă calități tipice pentru creatori, explorând neîncetat și intens amintiri întotdeauna personale ale trecutului sau interogări întotdeauna subiective ale viitorului lor.” (p. 26)

Prezentarea procesului de „comunicare” a horilor în timpul interviurilor începe cu fixarea cadrului și atmosferei – uneori doar în câteva cuvinte – și a felului cum au fost notate remarcile spontane însoțind emiterea textelor. Răspunsurile la întrebări implicite ori explicite, observații personale sau autoevaluări ale cântecului, indicatori ai relațiilor intersubiective dintre informator și cercetătoare figurează la subsolul cântecelor din volum cu

traducerea lor, cu excepția cazurilor când au fost introduse în însuși textul traducerii. Comentariile au fost traduse în engleză cu excepția unor cazuri când „traducerea funcționa ca un echivalent al cuvântului clarificator sau al „remarcii explicative”. Dar au existat și cazuri în care comentariile „exprimă o idee care i-a trecut brusc prin minte informatoarei.” (pp. 28-29)

Cu toate că Sanda Golopenția, profesor la Universitatea Brown, trăia într-un mediu anglofon de ani buni, fiind vorbitoare activă și traducătoare din mai multe limbi pe care le-a și predat de când a plecat din țară – sau poate tocmai de aceea? –, a realizat că, pentru reușita ei deplină, o traducere presupune colaborarea cu un vorbitor nativ al limbii în care se traduce. În prima etapă a colaborării, Sanda Golopenția transpunea textul românesc în engleză, „întâi cuvânt de cuvânt și într-o a doua formă, normalizată gramatical”, iar Peg Hausman versifica prima versiune anglicizând-o. După care a urmat o lungă perioadă de negocieri ale sensului, pentru a stabili ceea ce era indispensabil din punctul de vedere al creatorului român, dar și ceea ce trebuia să corespundă așteptărilor receptorului anglofon. Apoi s-a trecut la un proces de ajustare a traducerii pentru a reduce distanța dintre emițător și receptor, rezultând o „deregularizare” parțială a textelor la nivel fonetic, renunțarea substanțială la rime sau folosirea unor rime aproximative, bine tolerate de poezia engleză modernă, eliberarea ritmului și, în câteva cazuri, modificarea arhitecturii cântecului. În a doua fază a colaborării, după ce Peg Hausman a plecat în Togo, negocierile au continuat în scris, fapt ce a permis să se păstreze și să se includă în volum dialogul asupra textelor. Acest travaliu îndelungat a dus la acel rezultat absolut notabil ce contribuie în cea mai mare măsură la satisfacerea orizontului de așteptare a receptorului anglofon. Însă cititorii români care, ca test al reușitei, cer să li se citească paralel originalul și traducerea, așteptându-se în mod absurd ca horile, deși transpuse în cu totul altă matrice stilistică, să păstreze până și particularitățile fonetice ale subdialectului din Maramureș – care face textele uneori greu de înțeles chiar și de către vorbitorii limbii române standard – ar putea rămâne dezamăgiți. Ținând strict de rigoarea științifică a demersului, tocmai acestora li se adresează observațiile introductive privind redarea textelor în limba română printr-o „notație care fluctuează ușor între transcrierea fonetică simplificată și ortografia curentă”. Spre o deplină lămurire a cititorului, se fac referiri și la neregularitățile de metrică mai frecvente în engleză, dar și la opoziția dintre versurile heptasilabice la începutul și sfârșitul cântecelor și cele octosilabice în română, neregularitate recuperată la nivel pragmatic „întrucât asigură delimitarea cântecului (...) și întărește astfel structura arhitecturală a întregului text” (p. 31). Alte asemenea probleme au fost discutate la Note și comentarii, ținându-se seama că fiecare text are „aspirații de punctuație proprii” (p. 30). Se explică până și de ce punctuația a fost redusă, fiind utilizată îndeosebi pentru a marca paralelismul sau la încheierea cântecului. Se dau îndrumări și pentru citirea cu voce tare, având în vedere „accentul extrem de puternic și că silaba finală este adesea eliminată” (p. 31), accentele grafice fiind introduse doar pentru a marca devierile.

Textele în cele două limbi (pp. 71-161), cu numele informatoarei și data culegerii, sunt urmate de secțiunea de „Note și comentarii” la fiecare hore în parte (în română:

pp. 165-210; în engleză: pp. 211-259) cu notarea și a negocierilor dintre Sanda Golopenția și Peg Hausman.

În secțiunea „Addenda”, după fragmentul extras din scrisoarea lui Mark Irwin drept mulțumire pentru primirea volumului, cu „mici critici” și sfatul de a evita rimele facile, urmează schimbul de scrisori cu Peg Hausman între 6.III.1985- 11. XII. 1985 (pp. 263-293), edificator pentru modul în care au decurs negocierile pentru definitivarea traducerilor.

Sanda Golopenția arată cu îndreptățire că pentru apropierea de o traducere ideală, trebuie să se realizeze o traducere „polifonică”, menită să ofere cititorului „perceperea din perspective diferite a meandrelor fonetice și semantice ale textului”, o traducere pe care, într-o scrisoare adresată colaboratoarei sale, Peg Hausman, o numește „holografică”, „tridimensională” sau chiar „multidimensională”. Explicația e că numărul variantelor de traducere crește cu fiecare nouă lectură, când citim un text în momente diferite și extragem din el sensuri de fiecare dată noi”. Drept care și anumite variante de traducere au fost incluse la Notele și comentariile din volum. Lista informatoarelor, cu notarea anului, a vârstei lor la momentul culegerii și uneori chiar și a adresei, cu lista cântecelor pe care le-a comunicat fiecare în ordine cronologică, devine o adevărată istorie a întâlnirilor.

În încheiere citez dintr-o scrisoare exclamația entuziastă a scriitorului Iordan Chimet, reacție la primirea primei ediții a horilor: „Mai sunt oare posibile asemenea gesturi prețioase în favoarea păstrării identității, a memoriei, a geniului popular? Iată că este posibil: mare minune!” Și câteva rânduri grăitoare dintr-o scrisoare a Prof. univ. dr. doc. Andrei Avram: „Ca iubitor al folclorului autentic și al limbii române, gust nu numai cu folos științific, ci și cu plăcere frumusețile păstrate încă acolo, în nordul țării. Cinste celor care se străduiesc să le facă – desigur nu fără eforturi considerabile – cunoscute, la noi și, prin traduceri, în lumea largă”.

SANDA GOLOPENȚIA

Learn to sing, my mother said

Songs of the Women of Breb
Hori de femei din Breb

Spandugino